

УДК 61:930:001.8

ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ ЯК НАУКА ТА ПРЕДМЕТ ВИКЛАДАННЯ У СВІТІ, В УКРАЇНІ ТА В ОНМедУ: ВСТУПНА ЛЕКЦІЯ З КУРСУ “ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ”

О. В. Шальнова–Козаченко

Одеський національний медичний університет

HISTORY OF MEDICINE AS THE SCIENCE AND THE TEACHING SUBJECT IN THE WORLD, IN UKRAINE AND IN THE ONMU: INTRODUCTORY LECTURE ON THE COURSE “HISTORY OF MEDICINE”

O. V. Shalnova–Kozachenko

Odessa National Medical University

Матеріали лекції знайомлять з історією медицини – наукою та предметом викладання; теоретичними основами, принципами, розділами, періодизацією, методами і джерелами вивчення дисципліни, а також представляють етапи розвитку ОНМедУ за 110 років, організаційні, педагогічні та наукові досягнення ВНЗ, кафедри соціальної медицини і медичного менеджменту (з 1923 р.), персоналії вчених.

Lecture materials acquaint with history of medicine as a science and a teaching subject; theoretical bases, principles, sections, a periodization, methods and sources of studying of discipline, and also represent stages of development of ONMU for 110 years, organizational, pedagogical and scientific achievements of high medical school, the Department of Social Medicine and Medical Management (from 1923), to a personnel of scientists.

Вступ. Історія медицини (ІМ) – джерело медичних знань, “сховище” славних традицій, які створюються та передаються із покоління в покоління. Як наука і предмет викладання вона відіграє велику роль у системі підготовки лікаря: вихованні в нього почуття патріотизму, національної гідності, історико-діалектичного мислення, попередженні помилок минулого, формуванні прогресивного наукового світогляду та активної соціально-політичної позиції, підвищенні рівня загальної і професійної культури, моральності, біоетичних принципів, поглибленні спеціальних медичних знань. Для інтерпретування розвитку медицини в історичній ретроспективі, трактування основних історико-медичних подій особливе значення має знайомство з історичним методом, який є основним при проведенні історико-медичного дослідження та обов’язковим спеціальним у групі методів сучасних медичних досліджень, а також розуміння необхідності при вивченні ІМ акцентувати увагу на залежність рівня і характеру світової, вітчизняної та регіональної медицини, системи охорони здоров’я (ОЗ), суспільного здоров’я від соціально-політичних і матеріаль-

них умов, світогляду, рівня розвитку культури і науки конкретних історичних періодів [4, 10, 11, 18, 20].

Навчальні цілі лекції [3, 10, 11, 17, 18, 20]: представити історичні етапи розвитку Одеської вищої медичної школи і кафедри соціальної медицини й медичного менеджменту (СМ ММ); визначити поняття “ІМ”; охарактеризувати ІМ як науку і предмет викладання, її специфіку, розділи, засади, значення історичного підходу при розгляді всіх явищ й розуміння історичного методу, принципи періодизації, цілі, задачі і джерела її вивчення, першоджерела та особливості роботи над ними, зміст ІМ як дисципліни – цілі й завдання лекцій і семінарів.

Основна частина. *Історія Одеської вищої медичної школи* [3, 8, 16, 21, 23]. Періодизація становлення і розвитку Одеського медичного вищого навчального закладу (ВНЗ) за 110-річний період існування (1900–2011) включає 5 етапів [7, 8, 12, 21, 23]:

1. *Медичний факультет Новоросійського імператорського університету (МФ НІУ) в Одесі: 1900–1921. Ректори НІУ:* Ф. Н. Шведов (1895–1903), О. М. Деревицький (1903–1905), І. М. Зан-

© О. В. Шальнова–Козаченко

чевський (1905–1907), С. В. Левашов (1908–1913), Д. П. Кишенський (1913–1917), Є. М. Щепкін (1913–1920), Д. К. Заболотний (1920–1921). В цей період закладаються основи наукових медичних шкіл, засновниками яких є *завідувачі перших кафедр на МФ НІУ в Одесі*: патологічної фізіології – В. В. Підвисоцький (1900–1905), нормальної фізіології – Б. Ф. Веріго (1900–1914), нормальної анатомії – М. О. Батуєв (1900–1917), біології з паразитологією – В. М. Рєпяхов (1900–1905), неорганічної хімії – С. М. Танатар (1900–1917), гістології та ембріології – В. В. Підвисоцький (1901–1905), патологічної анатомії – Д. П. Кишенський (1902–1919), оперативної хірургії та топографічної анатомії – М. К. Лисьонков (1902–1917), пропедевтики внутрішніх хвороб – С. В. Левашов (1902–1903), патології і терапії – О. В. Богданов (1902–1906), загальної хірургії – К. М. Сапєжко (1902–1903), акушерства і гінекології – В. М. Массен (1902–1904), фармації з фармакогнозією – М. Б. Блауберг (1902–1921), загальної і клінічної фармакології – П. Я. Борисов (1903–1916), судової медицини – О. В. Корш (1903–1919), загальної гігієни – Г. В. Хлопін (1903–1904).

2. *Одеська державна медична академія (ОДМА): 11.11.1921–23.03.1922*. Першим ректором цього вже самостійного ВНЗ був засновник вітчизняної епідеміології Д. К. Заболотний (1866–1929). З 22.11.1921 р. ОДМА очолив ректор М. М. Костямін (1868–1958).

3. *Одеський державний медичний інститут (ОДМІ): 1922–1994*. Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР від 20.02.1951 р. до 50-річчя діяльності медичному ВНЗ в Одесі надане почесне ім'я М. І. Пирогова. Ректори ОДМІ: М. М. Костямін (1921–1922), Л. В. Громашевський (1923–1927), С. Й. Боркусевиц (1928–1929), О. Л. Лаврецький (1929–1932), П. І. Шашко (1932–1934), І. О. Щербина (1935–1937), М. Л. Розман (1937–1941), П. Г. Часовников (1942–1944), А. М. Гаспарян (1944–1949), А. Н. Мотненко (1949–1951), І. Я. Дейнека (1951–1967), С. І. Корхов (1967–1981), Д. М. Бабов (1981–1983), І. І. Іл'їн (1984–1994).

4. *Одеський державний медичний університет (ОДМУ): 1994–2010 рр.* Цей період відбиває процеси, які відбуваються в умовах реформування з 1991 р. вищої освіти, перш за все медичної, в суверенній Україні. Ректор ОДМУ весь цей період з 1994 р. – академік НАМН України В. М. Запорожан. Реформатор вищої медичної освіти в Одесі – він із адміністративною командою однодумців – проректорів вузу (чл.-кор. НАМН України В. Й. Кресюн, проф.

Ю. І. Бажора, чл.-кор. НАМН України М. Л. Аряєв та ін.) підняли роботу професорсько-викладацького й студентського колективів на якісно новий рівень за всіма напрямками (адміністративно-господарська, навчально-методична за кредитно-модульною системою (КМС), науково-дослідницька, міжнародні зв'язки та ін.). Підготовка в ОДМУ кадрів лікарів для медичної науки та практики системи ОЗ не тільки України, але і багатьох країн світу отримала високу оцінку Уряду України, МОЗУ і МОНУ: до 110-річного ювілею Наказом Президента України за № 862/2010 від 21 серпня 2010 р. Одеському державному медичному університету був наданий статус національного. Ця історична подія, яку широко відзначала Одещина 10.09.2010 р., відкрила нову сторінку в історії одеської вищої медичної школи, розпочавши її новий – 5-й етап.

5. *Одеський національний медичний університет (ОНМедУ): з 2010 р.*

Спостереження процесів диференціації та інтеграції медичної науки сприяє встановленню витоків базових наукових медико-педагогічних шкіл, етапи їх розвитку (персоналії фундаторів; обґрунтування дат і місця заснування; характеристика за періодами наукових напрямків, проблем і теорій, плеяди учнів, послідовників, прибічників, а також міжінтегральних взаємин) і зв'язок із сучасними школами. Видатні представники одеських наукових медичних шкіл за основними напрямками (медико-біологічний, теоретична, клінічна і профілактична медицина, стоматологія) наведені у таблиці 1.

Історіографія кафедри соціальної медицини та медичного менеджменту ОНМедУ [3, 7, 8, 12, 21, 23]. В Одеському медичному вузі викладання соціальної гігієни (СГ) розпочав професор М. М. Костямін (1868–1958) – гігієніст, засл. діяч науки УРСР, завідувач кафедри гігієни МФ НІУ, а після реорганізації – загальної гігієни (ЗГ) ОДМА – ОДМІ, автор 70 наукових праць. Він заснував в ОДМА самостійний курс СГ і проводив заняття протягом двох років (1921–1922), організував кафедри професійної гігієни та СГ (1922), здійснюючи на одній базі об'єднане керівництво ними та кафедрою гігієни.

Самостійну кафедру СГ заснував у 1923 р. та очолив Л. В. Громашевський – епідеміолог, організатор ОЗ і медичної освіти, доктор соціальної медицини (СМ) (1925), професор по кафедрі СГ (1927) при збереженні посади штатного професора кафедри епідеміології. За одеський період діяльності (1918–1928) 30–40-річним вченим опубліковано понад 20 праць з науково-організаційних питань дезінфекційної справи

Таблиця 1. Видатні представники одеських наукових медичних шкіл

Медико-біологічний напрям:	С. М. Танатар	А. К. Медведєв	Л. Е. Гоцуляк
хімія:	П. І. Петренко–Критченко	І. В. Савицький	О. О. Мардашко
біологія:	В. М. Репяхов	С. А. Нікітін	А. Д. Тимченко
	Д. Л. Рубінштейн	П. Л. Іванченко	Ю. І. Бажора
мікробіологія:	Д. К. Заболотний	Б. Г. Вайнберг	А. В. Целух
	В. Л. Єлін	С. М. Мінервін	П. З. Протченко
Теоретична медицина:	М. О. Батуєв	Н. М. Козирь	М. Д. Зайцев
морфологія:	М. К. Лисьонков	О. Ф. Маньковський	В. Ф. Пчеляков
	М. С. Кондратьєв	В. В. Воронін	Д. П. Кишенський
	Ф. А. Волинський	М. М. Заєвлошин	Н. М. Коврижко
	І. І. Іл'їн	С. Д. Шахов	О. І. Даниленко
	Є. М. Поповкін	Д. К. Трет'яков	В. К. Напханюк
фізіологія:	Б. Ф. Веріго	Г. І. Федорович	М. Н. Зайко
	Б. П. Бабкін	О. А. Шандра	Р. Ф. Макул'їн
	А. М. Мелік–Меграбов	В. В. Підвисоцький	А. І. Гоженко
фармакологія:	П. Я. Борисов	Я. Б. Максимович	В. В. Трохимчук
фармація:	Д. М. Лавров	В. Й. Кресюн	Я. В. Рожковський
фармакогнозія:	С. В. Циганов	М. Б. Блауберг	
Клінічна медицина:	О. В. Богданов	М. О. Ясиновський	Л. Й. Алейникова
	Ф. Г. Яновський	О. І. Грузін	В. Г. Руденко
внутрішня медицина	С. В. Левашов	Ц. О. Левіна	А. Є. Золотарьов
(терапія):	П. А. Вальтер	А. І. Романовська	О. І. Мінаков
	С. С. Груздев	О. О. Грузіна	О. О. Якименко
	М. Д. Стражеско	В. А. Тригер	Н. В. Башмакова
	Л. П. Дмитренко	Г. Ф. Бойко	А. Є. Поляков
	Л. Б. Бухштаб	Н. Б. Руденко	Н. А. Золотарьова
хірургія:	К. М. Сапежко	О. П. Доценко	М. В. Караман
	С. М. Баккал	Л. З. Дробков	А. О. Бабур
	П. О. Наливкін	Б. І. Дмитрієв	С. О. Гешелін
	М. П. Соколовський	О. Г. Сосновський	В. В. Грубнік
	Я. М. Волошин	А. С. Синовець	В. Ю. Грубнік
	І. Я. Дейнека	К. Г. Тагібеков	Б. С. Запороженко
	К. Д. Двужильна	С. І. Корхов	
оперативна хірургія,	М. К. Лисьонков	І. Л. Сендерович	С. І. Корхов
топанатомія:	М. О. Куковеров	В. І. Варламов	О. Г. Попов
	Л. М. Аряєв	А. С. Владика	
анестезіологія і	В. П. Стасюнас	П. М. Чувєв	
реаніματοлогія:	І. Є. Корнман	М. Л. Дмитрієв	Н. Г. Ніколаєва
хірургія дитячого	В. П. Снежко	Л. В. Прокопова	О. О. Лосєв
віку:	М. І. Кефер	В. Ф. Венгер	Ю. В. Сухін
травматологія та	І. Г. Герцен	В. Д. Чабаненко	
ортопедія:	А. М. Гаспарян	М. І. Ухаль	Ф. І. Костєв
урологія:	К. А. Великанов		
	С. С. Головін	С. Ф. Кальфа	Г. Ю. Венгер
офтальмологія:	В. П. Філатов	І. С. Черкасов	
оториноларингологія:	О. М. Пучковський	В. Д. Драго-мирецький	С. М. Пухлік
	О. І. Гешелін	С. Б. Аксент'єв	Л. Л. Пападато
психоневрологія:	М. М. Попов	В. С. Бітенський	Г. Г. Соколянський
	Є. О. Шевальов	В. М. Образцов	Ю. Л. Курако
	Л. А. Мірельзон	Г. І. Маркелов	А. С. Сон
	К. В. Москеті		

Продовження табл. 1

акушерство і гінекологія:	В. М. Массен В. М. Орлов Г. І. Томсон Г. Ф. Цомакіон Г. К. Живатов	А. М. Агаронов О. І. Малінін І. М. Рембез В. А. Соляник– Шилейко	М. П. Верхацький Я. В. Куколев У. Й. Біжан В. М. Запорожан О. О. Зелінський
педіатрія:	В. Ф. Якубович С. К. Гогітідзе І. Я. Винокуров А. І. Скроцький В. П. Чернюк	В. І. Зузанова Т. М. Якименко Г. С. Леві Б. Я. Резник І. П. Мінков	М. Л. Аряєв І. Л. Бабій А. М. Гончарук О. В. Зубаренко
інфекційні хвороби:	В. К. Стефанський Л. К. Коровицький А. М. Михайлова Д. К. Заболотний Л. В. Громашевський	В. Ф. Липковський Є. В. Нікітін І. П. Мінков Я. М. Гіммельфарб	К. Л. Сервецький Ю. П. Харченко К. Г. Васильєв
Профілактична медицина:	Г. В. Хлопін І. І. Кияницін М. М. Костямін	Д. М. Бабов Л. Є. Берестечко Я. Б. Резник	С. С. Аглицький П. С. Ніков В. О. Колоденко
гігієна:	О. Ф. Стояновський	А. Й. Бурштейн	М. М. Надворний
соціальна медицина:	Л. В. Громашевський І. Л. Дайліс	П. Н. Чорнобров Д. В. Тинтюк	В. І. Журавель К. К. Васильєв
Стоматологія:	Г. І. Семенченко О. І. Марченко Р. Г. Синицин	В. І. Кулаженко А. Ф. Коваленко В. І. Вакуленко	А. Г. Гулюк Л. Д. Чулак К. М. Косенко

в ОЗ; про становлення епідеміології як самостійної науки та предмета викладання в медичних вузах, визначення шляхів викладання для забезпечення розвитку профілактичного спрямування в організації ОЗ; розвиток теоретичних питань загальної і спеціальної епідеміології шляхом проведення комплексних епідеміологічних досліджень, які свідчать про його зрілість.

Відповідно до реформування медичної науки та освіти, розвитку СГ, періодизації Одеського медичного вузу в розвитку кафедри СГ протягом існування (1923–2011) за цілями, завданнями, змістом простежуються 4 періоди, з них – перші 3 за радянські часи: **1.** 1923–1941 – самостійна кафедра СГ; *завідувачі: професори Л. В. Громашевський та І. Л. Дайліс*; **2.** 1941–1965 – кафедра ООЗ; *завідувачі: професори І. Л. Дайліс і П. Н. Чорнобров*; **3.** 1966–1991 – кафедра СГООЗ; *завідувачі: проф. П. Н. Чорнобров, доц. А. Г. Кравченко, доц. О. І. Міцкевич, проф. Д. В. Тинтюк*; **4. 3 розпаду СРСР у 1991 р.** – **4 підперіоди**: **4.1.** 1991–1997 – кафедра СМООЗ, ІМ; *завідувачі: професори Д. В. Тинтюк і В. О. Колоденко*; **4.2.** 1998–2000 – в об'єднанні кафедра ЗГ і СМООЗ; *завідувач – проф. В. О. Колоденко*; **4.3.** 2000–2005 – кафедра СМУЕОЗ; *завідувач – проф. В. І. Журавель*; **4.4.** З 2006 – кафедра СМ ММ; *завідувачі – доценти Б. М. Стречень і В. С. Бірюков; проф. К. К. Васильєв.*

Головними напрямками діяльності кафедри в усі періоди залишаються навчально-педагогічна, організаційно-методична й виховна робота зі студентами та слухачами; науково-дослідницька робота; підготовка у системі післядипломної освіти управлінського та медичного персоналу, соціальних працівників системи ОЗ; інтеграція з органами й закладами ОЗ з питань організації, реформування існуючої системи ОЗ, обґрунтування фінансово-економічної та медико-правової схем-моделей її функціонування; зовнішні комунікації з ін. вузами з організаційно-управлінських, навчально-методичних і науково-консультативних питань.

Наукові дослідження багато в чому кореспондуються з педагогічним процесом. Глибинний аналіз наукових праць (дисертацій, монографій, статей і тез зі збірок та журналів), виходячи за межі джерелознавського аспекту, надає матеріал для з'ясування процесу виникнення, становлення, розвитку медико-наукових напрямків, обґрунтування формування науково-медичних шкіл відповідних спеціальностей, їх взаємовпливи і взаємозв'язки.

За вищевказаними періодами науково-дослідницька робота кафедри характеризувалась такими спрямуваннями:

– медико-соціальним (обґрунтування принципів, показників ефективності роботи ЛПЗ (Л. В. Громашевський, І. Л. Дайліс); смертність населення Півдня

України (І. Л. Дайліс)), історико-медичним (історія вузу – МФ НГУ, ОДМА, ОДМІ: розвиток наук і педагогічного процесу в цілому на факультеті–академії–інституті, окремих наук – розвиток наукової медичної теоретичної думки в НГУ у 1865–1920 рр. (канд. дис.; Л. Й. Грабовська, 1955) – і предметів викладання, історія кафедр; дослідженням теми “Медичний “сектор” та ОЗ Паризької Комуни” (М. Є. Палкін); історія організації ОЗ в м. Одесі за 150 років існування (І. Л. Дайліс); та організаційно-педагогічним (І. Л. Дайліс); (1-й – 2-й періоди);

– вивченням впливу соціальних факторів на стан здоров’я сільських дітей і підлітків Одеської області за показниками медичних оглядів, морфофункціональних відхилень, фізичного розвитку і захворюваності (канд. дис.; А. Г. Кравченко, 1972), фізичного розвитку сільського населення; стану здоров’я плавскладу Чорноморського морського пароплавання (П. Н. Чорнобров, А. Г. Кравченко, А. В. Вережнікова, В. А. Каліцев, І. І. Ратовський, Є. М. Захарченко, О. М. Намятий, О. І. Міцкевич, Л. І. Мураховська); розробкою шляхів реорганізації первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) (Д. В. Тинтюк, Г. І. Подолінний, Є. М. Захарченко, А. Г. Кравченко, М. О. Намятий, О. Д. Корвецький, С. А. Батечко, О. В. Шальнова–Козаченко); історією ОДМІ, гігієнічних наук у Південному регіоні України в 20-ті – 80-ті рр. (А. Г. Кравченко, М. Н. Шинкарьов, Л. Б. Владимірова, О. В. Шальнова–Козаченко, Л. В. Герасимова) кафедри СМООЗ ОДМІ; (2-й – 3-й періоди);

– комплексною розробкою і впровадженням в практику ОЗ перспективних форм організації ПМСД сільському населенню Півдня України в умовах переходу народного господарства до ринку (Д. В. Тинтюк, Г. І. Подолінний, Є. М. Захарченко, А. Г. Кравченко, О. Д. Корвецький, С. А. Батечко, О. В. Шальнова–Козаченко, С. В. Мокієнко); розробкою рекомендацій щодо організації медичної допомоги при переході на посімейне обслуговування населення Південно-Західного регіону України по профілактиці й зниженню захворюваності соціально значущої патології (В. О. Колоденко, Є. М. Захарченко, С. В. Мокієнко, А. Г. Кравченко, О. Д. Корвецький, О. В. Шальнова–Козаченко); обґрунтуванням наукових основ управління, організації та реформування системи ОЗ; економікою ОЗ (Б. М. Стречень, В. І. Ткачук, Н. Г. Біла, Г. В. Щолоков, О. Є. Міріц); реорганізацією діяльності та оптимізацією управління систем медичної допомоги в умовах ринкової трансформації суспільства (В. І. Журавель, В. С. Бірюков, О. В. Шальнова–Козаченко, С. О. Козуліна,

В. Ц. Черномаз, В. В. Журавель); педіатрією, адаптацією міжнародних стандартів якості серії ISO 9000 : 2000 до практичної діяльності ОЗ (В. С. Бірюков); вивченням механізмів державного управління діяльністю закладів ОЗ (організаційно-правовий аспект) і системою ПМСД міському населенню (канд. дис.: С. О. Козуліна, 2004 і В. Ц. Черномаз, 2005); ризикометрією захворюваності й смертності немовлят Одеської області та сімейною диспансеризацією в сільській місцевості (канд. дис.; О. В. Шальнова–Козаченко, 2007); обґрунтування оптимізаційної організаційно-управлінської моделі регіональної репродуктивної служби (В. І. Журавель, В. С. Бірюков, О. В. Шальнова–Козаченко); створення національної моделі ПМСД та проекту “Матра–3”, роль соціального працівника в наданні ПМСД населенню України (В. І. Журавель, В. С. Бірюков, С. В. Мокієнко); тотальне управління якістю в системі ОЗ України (В. С. Бірюков, Е. О. Підлубна, А. Г. Кравченко, О. В. Шальнова–Козаченко, С. В. Мокієнко, Б. М. Стречень, В. І. Ткачук); історією медичної науки та освіти, ОДМУ–ОНМУ, історіографією кафедри СГ одеського медичного вузу, біобібліографічними дослідженнями (Д. В. Тинтюк, В. О. Колоденко, К. К. Васильєв, А. Г. Кравченко, В. С. Бірюков, Л. Б. Владимірова, Є. М. Захарченко, О. В. Шальнова–Козаченко, С. В. Мокієнко, О. Д. Корвецький, С. А. Батечко, С. О. Козуліна, Е. О. Підлубна); педагогікою вищої школи (весь склад кафедри за секціями: ІМ, економіка ОЗ, біостатистика, СМООЗ), якістю освітніх технологій вищої медичної школи (В. С. Бірюков, О. В. Шальнова–Козаченко); (3-й–4-й періоди).

Визначені спільні витоки, зв’язки одеської соціально-гігієнічної та історико-медичної школи з такими науковими медичними школами:

– загально-гігієнічною (Російська Імперія (РІ), Україна, Одеса: М. М. Костямін, Д. М. Бабов, М. М. Надворний, П. С. Ніков – В. О. Колоденко, О. Д. Корвецький);

– епідеміологічною (РІ, Україна, Одеса: Д. К. Заболотний – Л. В. Громашевський, І. Л. Дайліс);

– соціально-гігієнічними (Казахстан, Алма-Ата – П. Н. Чорнобров; Російська Федерація (РФ), НДІ СГ ООЗ ім. М. О. Семашка, Москва – Л. І. Мураховська; Молдова, Кишинів: М. А. Тестемічану – Д. В. Тинтюк; РФ: К. І. Журавльова – В. І. Журавель; Україна, Київ: П. Л. Шупик, О. А. Грандо, Б. П. Криштопа, Ю. В. Вороненко, Н. Г. Гойда – В. І. Журавель, О. В. Шальнова–Козаченко; РФ, Москва: П. Ю. Забудовський – Л. Б. Владимірова; Україна, Суми: К. К. Васильєв);

– історико-медичними (Україна, Київ: О. А. Грандо, Б. П. Криштопа, М. О. Дьяченко, Ф. Я. Ступак – І. Л. Дайліс, М. Є Палкін, Ф. Ф. Бурлаков, Л. Й. Грабовська, П. Н. Чорнобров, А. Г. Кравченко, М. Н. Шинкарьов, К. Г. Васильєв, Л. Б. Владимириова, О. В. Шальнова–Козаченко, Л. В. Герасимова; Україна, Суми: К. К. Васильєв).

Медицина в загальній історії: визначення, історичні види, етапи розвитку [1, 2, 18]. “Медицина – система наукових знань і практичної діяльності, метою яких є зміцнення та збереження здоров’я людей, попередження і лікування хвороб” [2, с. 7]. Таке визначення поняття “медицина” наводиться в медичній енциклопедії.

Щодо першої його частини: “...система наукових знань і практичної діяльності”. Вона віддзеркалює діалектичний шлях пізнання природи, визначений філософською думкою: від практики – до теорії, від теорії – до практики! Таким чином, щоби стати науковими, знання повинні взагалі з’явитися емпіричним (дослідницьким) шляхом, запам’ятатися, накопичитися. Але будь-який набір знань, фактів і спостережень – це ще не наука. Наукою стають знання систематизовані, проаналізовані. Впровадження їх у практику і надає покращення результатів у практичній діяльності.

Послідовність викладання другої частини визначення заслуговує на серйозну увагу: “... метою яких є зміцнення та збереження здоров’я людей, попередження і лікування хвороб”. В ній ми бачимо співвідношення двох історичних напрямків медицини – профілактичної і клінічної. Один з головних принципів медицини сучасності – це профілактична спрямованість. Ось чому головною її метою є профілактика (зміцнення та збереження здоров’я, попередження хвороб), а прояв клінічної медицини (лікування хвороб) закінчує логічну послідовність дій.

Розрізняються два історичні види медицини: емпірична (народна) і наукова. Етапи розвитку: (емпірична медицина) збирання, накопичення практичних знань, вмінь, навиків; первинне узагальнення, систематизація даних практики; аналіз і висновки у вигляді раціональних практичних методів профілактики та лікування хвороб; (наукова медицина) збирання, накопичення фактів, знань, вмінь; узагальнення, систематизація; аналіз і висновки у вигляді робочої гіпотези (припущення); експериментальна перевірка (лабораторний або клінічний метод); аналіз і висновки у вигляді теорій медицини, науково обґрунтованих методів профілактики, діагностики і лікування хвороб. У кожний період процес пізнання вмщує всі ці етапи, їх рівень залежить від ступеня розвитку суспільства.

Історія медицини: наука та предмет викладання [1, 4, 6, 9–11, 13–15, 17–23]. ІМ – це наука, яка вивчає розвиток медичної діяльності, та медичних знань у зв’язку з розвитком і зміною суспільно-економічних формацій, у нерозривному зв’язку із загальною історією культури народів. При розкритті питання – ІМ як наука – треба охарактеризувати теоретичні основи ІМ, об’єкти та методи їх дослідження (історичний, експериментальний, графічних зображень, інтерв’ювання та ін.), суб’єкти дослідження, матеріально-технічну наукову базу.

ІМ – наука про виникнення, розвиток і сучасний стан медицини, яка спроможна прогнозувати майбутнє. Вона складається з двох частин: загальної та спеціальної ІМ. *Загальні питання* історичного розвитку медицини, виявлення характерних особливостей, закономірностей цього розвитку, головних проблем, складають предмет загальної ІМ, яка вивчається в окремому курсі на кафедрах соціально-медичного профілю. *Спеціальні питання* історії окремих медичних дисциплін, історико-медичні відомості, які належать до окремих галузей медицини, вивчаються у відповідних курсах: анатомії та фізіології, терапії та хірургії, очних хвороб, невропатології та ін.

Основні принципи ІМ: історизму, головного і дорядного, історичної достовірності. Важливим є історичний підхід до всіх явищ у світі, включаючи медичну науку і практику: дивитись на кожне відоме явище з точки зору того, як в історії воно виникло, які головні етапи розвитку проходило, якого рівня досягло у теперішній час.

Основний метод ІМ – історичний (історико-літературний, історико-бібліографічний, історико-архівний пошук та ін. спеціальні напрямки).

Загальна ІМ як предмет викладання є самостійною дисципліною. Окремі відомості про розвиток медичних дисциплін надаються у курсі спеціальної історії медицини на теоретичних медичних, клінічних та профілактичних кафедрах. При цьому деталізуються і доповнюються матеріали курсу загальної історії медицини: життя та діяльність видатних вчених-медиків, лікарів, досягнення наукових медичних шкіл, історія ряду відкриттів. Зміст дисципліни “ІМ” викладається в лекціях, вивчається на практичних заняттях, включає самостійну (до- та аудиторну) роботу студентів (СРС).

Лекційний матеріал по загальній ІМ дає базу відомостей про розвиток світової і вітчизняної медицини в тісному взаємозв’язку з характеристиками загального розвитку цивілізації (матеріальною, економічною, політичною, світоглядною, науковою, культурною);

показує взаємозалежність і взаємовплив позитивних і негативних характеристик загального розвитку людства і медицини, системи надання медичної допомоги, медичної освіти, етики і деонтології. Використовуються такі форми роботи студентів, як “помічник лектора”, а також наприкінці курсу проводяться лекції-конференції.

Практичні заняття передбачають ціль більш поглибленого, систематизованого вивчення історії вітчизняної медицини за періодами загальної історії. На позааудиторне вивчення загальної ІМ з використанням основної і додаткової навчальної літератури, першоджерел (праці видатних представників вітчизняної медицини) спрямована СРС.

Історія медицини, як самостійна наука і курс загальної ІМ, як предмет викладання, дають розуміння закономірностей процесу розвитку медицини. Курс загальної ІМ, на відміну від спеціальних питань розвитку галузей медицини, дає розуміння взаємозв'язку, взаємовпливу, взаємозалежності явищ матеріального, соціального, політичного життя суспільства, світогляду, з одного боку, і медицини, ОЗ як цілісної системи, з другого, взаємозв'язку і взаємовпливу усередині медицини (мікробіології і хірургії, патології та терапії та ін.).

В основу *періодизації у загальній ІМ* покладена періодизація загальної (громадської) історії. За формаційним підходом розрізняється медицина таких періодів:

1) докласового суспільства: більше 2 млн років тому – V тис. до н. е. (первіснообщинна формація як основна);

2) давнього світу: V тис. до н.е. – V ст. (рабовласництво);

3) середньовіччя: V ст. – 1 чврт. XVII ст. (феодалізм);

із 3 підперіодами – раннього: V – X-XI ст.; класичного: X-XI ст. – XV ст.; пізнього, або епохи Відродження: XV – I пол. XVII ст.;

4) нового часу: XVII – XIX ст. (капіталізм);

5) новітнього часу: XX – початок XXI ст.; (соціалізм; індустріально розвинений капіталізм).

Що стосується спеціальних питань ІМ, то тут треба враховувати деякі особливості розвитку кожної дисципліни окремо. Так, наприклад, у відношенні хірургії виділяється лікування ран до відкриття пороху і після, що зумовлюється суттєвою різницею лікування залежно від характеру поранень. Так само введення ефірного наркозу – дуже важлива дата в історії хірургії, яка примушує ділити хірургію на періоди – “до” та “після” введення наркозу. Відкриття і

впровадження антисептики і асептики розділило хірургію на до- та післяантисептичний періоди.

У світі перші письмові твори історико-медичного характеру відомі з періоду стародавнього світу (Гіппократ, Цельс), середньовіччя (Г. Тореллі) у вигляді літературно-історичних описів, біографій окремих лікарів. У новий і новітній часи з'являються видання великих систематизованих монографій і праць зі спеціальної ІМ і фармації (К. Шпренгель, Я. Геккер, Е. Морвітц, А. Гінзберг та ін.), історії окремих галузей медицини, ряду хвороб, біографічних словників. В українських землях виникнення і розвиток ІМ пов'язаний з ім'ям Петра Пелехіна.

Розуміння найвидатнішими лікарями світу значення “ІМ” у підготовці лікаря приводить до запровадження викладання елементів ІМ у XVIII ст. в німецьких університетах. Цей предмет читав засновник клінічної медицини, голландський вчений Г. Бургав у прогресивному Лейденському університеті. Поряд з клінічними науками засновник російської медицини М. Я. Мудров викладав ІМ.

Університетський статут 1835 р. визначив викладання на МФ Росії предмета “Історії та літератури, медичної енциклопедії і методології”. З 10 кафедр ця була третьою. Статут 1884 р. виділяє кафедру “Енциклопедії та ІМ” – сьому з 24.

В післяжовтневий період на початку XX ст. предмет викладався як у рамках інших дисциплін, так і самостійно, а з 1948 р. – на самостійних кафедрах ІМ. З 60-х років відмічається криза предмета, порівняно з долею генетики, кібернетики, соціальної гігієни, який став відображенням загальної кризи. Процес її відновлення почався з середини 60-х років, а особливого значення набув з 1991 р. із появою самостійної суверенної держави — України. Майбутнє безсумнівно за відродженням цієї самостійної дисципліни, важливої для формування особистості лікаря, його культури, моралі, милосердя, широкого логічного, історичного мислення.

Одеська вища медична школа має багатий досвід викладання курсу “ІМ”, яке здійснювалось здебільшого професорсько-викладацьким складом кафедри СГ–003–СГ003–СМ003–СМУЕО3–СМММ. Самостійний курс ІМ почав викладатися з кінця 30-х р. Співробітники кафедри розвивали педагогічний процес, історико-медичні дослідження. Найякравіші представники історико-медичної школи: професори І. Л. Дайліс, П. Н. Чорнобров; доценти Ф. Ф. Бурлаков, М. Н. Шинкарьов, Л. Й. Грабовська (курс ІМ викладався “в один ряд”: у кожному періоді історії людства висвітлювалась історія вітчизняної і

зарубіжної медицини); канд. мед. наук, старший викладач Л. Б. Владимірова (започаткувала “послідовне викладання історії вітчизняної і радянської медицини” на практичних заняттях) та ін.

Особливе місце у цій плеяді займає доцент Ф. Ф. Бурлаков (створив і очолював самостійну кафедру ІМ: 1949–1962 рр.; напрямок праць – історія психіатрії в Куйбишевській області; роль М. І. Пирогова в організації НІУ в Одесі та МФ (“Н. И. Пирогов в Одессе”, 1954); ювілейна (до 50-річчя ОДМІ) та біографічна література про вчених (В. В. Підви́соцький, Є. С. Главче, С. М. Мінервін та ін.).

З 1996 р. курс очолює учениця М. Н. Шинкарьова, наступниця Л. Б. Владимірової – доцент О. В. Шальнова–Козаченко. В сьогоднішній ІМ в ОНМедУ викладається як самостійний курс (2 кредити) вітчизняним і зарубіжним студентам МФ і СФ протягом семестру за принципами КМС. В навчальний план включена курсова робота (зошит з матеріалами практичних занять і скороченими конспектами лекцій) та розробка індивідуального проекту із презентацією у мультимедійному варіанті; поточний ТК; залік. Музей історії ОНМедУ з 1995–1996 навч. р. використовується як навчально-виховна база для проведення науково-практичних студентських конференцій.

Геополітичні події II пол. XX ст. – початку XXI ст. реформували вигляд планети, життя держав і народів; суспільну свідомість про роль науки та техніки, значення науково-технічної революції, науково-технічного прогресу і їх наслідків; оцінку значення загальнолюдських норм, правил етики, моралі у збереженні миру, міжнародного співробітництва, цивілізованого розвитку, вирішення національних проблем. Викладання ІМ в аспекті актуальних проблем розвитку медицини потребує об'єктивної оцінки періоду життя наших сучасників.

Цілі та завдання дисципліни, її місце у навчальному процесі [10, 11].

ІМ як наука і предмет викладання відіграє велику роль у системі підготовки лікаря, формуванні у нього прогресивного наукового світогляду і соціально-політичної позиції, підвищенні рівня його загальної професійної культури.

Принципово новим є таке:

по-перше, *ІМ як навчальна дисципліна: а) інтегрується з усіма дисциплінами; б) закладає основи знання студентами розділу загальної історії медицини, історичного методу дослідження для вивчення питань спеціальної ІМ в курсах гуманітарних і соціально-економічних дисциплін, природно-наукових, профілактичної та практичної підготовки, формування у майбутніх лікарів інтегрованого історико-*

медичного знання, прогресивного наукового світогляду, активної соціально-політичної позиції, високого рівня загальної та професійної культури (комунікаційні, біоетичні і деонтологічні спрямування);

по-друге, практичні заняття передбачають *ціль більш поглибленого, систематизованого вивчення історії вітчизняної медицини за періодами загальної історії;*

по-третє, при підготовці до занять рекомендується студентам коротко занотувувати протоколи з зазначенням теми, внесенням відомостей про представників медицини у систематизаційну таблицю, виділенням головних рис медицини періоду, який вивчається, у вигляді структурних схем, формуванням логічних схем-зв'язок для віддзеркалення головних і другорядних подій у житті суспільства та розвитку культури, науки, у т. ч. медицини; а на практичних заняттях доповнювати матеріал;

по-четверте, студент оволодіває обов'язковими практичними навичками:

– *проведення за історичним методом історико-літературного, історико-бібліографічного та історико-архівного пошуку наукових та архівних періоджерел у бібліотеках, у книгозбірних, архівних та музейних сховищах; опрацювання літератури (навчальні посібники, монографії, статті видатних діячів медицини у періодичній медичній літературі, збірках і енциклопедіях) загально-медичного і біологічного характеру, етико-деонтологічного та об'єктивної, на наукових засадах, оцінки розвитку і стану медичної справи в країнах світу, в Україні;*

– *розробки індивідуального проекту з історії медицини на запропоновану тему, оформлення титулу, написання плану, реферату доповіді з дотриманням структури, обсягу й презентації: виступ перед студентами групи на практичному занятті чи потоку – на лекції (в якості “помічника лектора”);*

– *систематизування, конспектування історико-медичного матеріалу за видатними вченими, характерними рисами медицини відповідних періодів за допомогою розроблених форм систематизаційних таблиць і структурних схем для кращого засвоєння здобутків медицини минулого і використання їх в майбутній практичній діяльності;*

– *визначення причинно-наслідкових зв'язків між явищами матеріального, економічного, політичного життя суспільства; світоглядом; рівнем культури, науки у певні періоди історії людства і явищами, що характеризують рівень розвитку медицини, медичної освіти, системи охорони здоров'я і громадського здоров'я у ті ж періоди історії людства, викори-*

стовуючи принципи складання логічних схем-зв'язок, для розуміння основних історико-медичних подій.

На основі вищевикладеного можна сформулювати *цілі викладення ІМ* як вивчення закономірностей розвитку світової медицини, медичних знань, медичної діяльності за всіма періодами історії людства в інтеграційному зв'язку з розвитком і зміною суспільно-економічних формацій, загальною ходою культури народів; простежування в історичній послідовності розвитку вітчизняної медицини, а саме:

– досягнення знань основних вузлових проблем розвитку медицини як цілісного явища матеріального, економічного, соціального, політичного, світоглядного, природознавчо-наукового і культурного життя суспільства;

– досягнення розуміння взаємозв'язку, взаємовпливу, взаємозалежності окремих медичних дисциплін, з одного боку, розвитку медицини у цілому і системи охорони здоров'я у різних регіонах в різноманітні епохи, з ін.

Кінцеві цілі дисципліни: інтерпретувати розвиток медицини в історичній ретроспективі; трактувати основні історико-медичні події.

Джерела вивчення ІМ [4, 5] за класифікацією М. Н. Тихомирова (40-ві роки ХХ ст.) в уточненні А. П. Проништейна (1971 р.):

– *речовинні (матеріальні):* археологічні знахідки – черепи доісторичних людей з трепанаційними отворами, хірургічні інструменти, медична апаратура та ін.;

– *письмові:* клинопис та ієрогліфічне письмо давніх шумерів, вавилонян, єгиптян (медичні папіруси); глиняні таблички бібліотеки Ашшурбаніпала, висічені на кам'яній стелі закони царя Хаммурапі, сучасні друковані праці вчених;

– *етнографічні:* вивчення обрядів, звичаїв, вірувань, традицій народів, пов'язаних зі збереженням здоров'я (профілактичний характер), лікуванням хвороб;

Література

1. Актуальные проблемы истории медицины : матер. Междунар. науч. конф. / [кол. авторов]; под ред. К. К. Васильева. – Сумы : СумГУ, 2005. – 172 с.

2. Медицина / [кол. авторов]; под ред. Б. В. Петровского // БМЭ. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1980. – Т. 14. – С. 7, 322.

3. Васильев К. Г. Очерки истории Высшей Одесской медицинской школы / К. Г. Васильев, П. Н. Чуев, К. К. Васильев. – О., 2000. – 200 с.

4. Верхратський С. А. Історія медицини / С. А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський. – К. : Вища школа, 1991. – С. 5–8.

5. Грандо О. Медичні музеї України як осередки національної культури / О. Грандо // Агапіт. – 1994. – № 1. – С. 7–8, 35.

6. Грибанов З. Д. Источники изучения истории медицины и здравоохранения / З. Д. Грибанов. – М. : ЦИУВ, 1980. – 19 с.

– *усні (фольклорні):* бувальщина, казки, легенди (“Легенда про діву Февронію”), приказки, прислів'я народів відображають погляди народу на причини хвороб, методи їх попередження, збереження здоров'я, розвитку методів і засобів лікування;

– *лінгвістичні (мовні):* з'ясування термінів і назв, взаємовпливів у медичній теорії та практиці народів за допомогою лінгвістичних досліджень;

– *фонодокументи:* звукозаписи – фонограми (механічні, магнітні, оптичні);

– *витвори мистецтва, фото-, та кінодокументи:* “Урок анатомії лікаря Тульпіуса” (Рембрандт). Сучасні фото-кіно-документи, звукозаписи, включаючи комп'ютерні технології – теле-відео-аудіо-комунікативні, дають можливість побачити та почути великих попередників, оцінити сучасне, передбачити майбутнє.

Висновки: 1. По завершенню курсу загальної ІМ студенти повинні знати історію світової і вітчизняної медицини, вузлові питання розвитку медицини у цілому, характерні особливості і риси її у всіх народів.

2. Комплексне, інтегроване історичне знання, що формується у випускників медичного вузу на базі вивчення курсу загальної ІМ та питань спеціальної історії галузей медичної науки, дає можливість молодим фахівцям творчо поглиблювати, вдосконалювати його, застосовувати при вирішенні професійних завдань; орієнтуватися у сучасних проблемах ОЗ; сприяти духовному відродженню української медицини, відстоюванню вітчизняних пріоритетів у різних її галузях.

3. У процесі післядипломного вдосконалення фахівців-медиків паралельно із засвоєнням спеціальності за фахом продовж життя поглиблюються історико-медичні знання.

7. Друковані видання співробітників кафедри соціальної медицини й медичного менеджменту за 2003–2008 роки (хронологічна розстановка) / Одес. держ. мед. ун-т; [авт.-уклад. Бірюков В. С., Козаченко О. В., Стречень Б. М. та ін.]; за заг. ред. О. В. Козаченко. – О.: Одес. держ. мед. ун-т, 2008. – 36 с. – (Серія: Від ювілею до ювілею; вип. 2).

8. Журавель В. І. Історіографія кафедри соціальної медицини, управління та економіки охорони здоров'я ОДМУ (до 80-річного ювілею) / В. І. Журавель, О. В. Козаченко // Одес. мед. журнал. – 2003. – № 3. – С. 104–111.

9. Журавлева Т. О. преподавании истории медицины ХХ века / Т. Журавлева, Ю. Лисицын // Проблемы соц. гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 2007. – № 3. – С. 47–48.

10. Історія медицини. Програма навчальної дисципліни для студентів вищих медичних закладів освіти III–IV рівнів